

ДИХОТОМІЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО В ТВОРЧОСТІ ПЛАТОНА

Людина, як відомо, суспільна істота, а тому її життєдіяльність в такому статусі неодмінно пов'язана з суспільством, здійснюється завдяки суспільству і через суспільство. Поза суспільністю, соціальністю немає людини, як і навпаки. Це означає те, що будь-яка система соціального іманентно несе в собі два субстанційних начала: одиничне та загальне. Останнє говорить про те, що в кожному одиничному існуванні людини як такої “закладений” певний загальний сенс, який уявляється, виражається через спільне, єдине, те, що є деякою нормою для всіх. З іншого боку, наявність загального апріорно передбачає індивідуальне. Таке, в якому і загальне модифікується і виражає щось таке, що не є нормою для всіх. А тому виглядає і сприймається як особливе. Звідси – вічна дихотомія соціальності між нормою і тим, що знаходиться поза нею, на її межі, на зламі нормального.

Сама структура традиційного суспільства з її жорстко, майже герметично замкненими один відносно одного елементами, що складали безліч окремих, ізольованих, самодостатніх соціально-культурних організмів, інтравертно замикала життєдіяльність індивідів на проблеми окремих груп, суспільних прошарків. Соціальний статус людини в такому суспільстві визначався з її народженням раз і назавжди, майже статично та незмінно. Система норм життєдіяльності, напрям формування свідомості, ментальності жорстко зумовлювалися тією соціальною спільнотою, до якої індивід належав з народження. Вийти за межі цього соціуму було майже неможливо. Тому в такій системі індивід виступав не як автономний елемент суспільства, а як повністю залежна, інтегрована частина певного мікросоціуму, прикована до нього і повністю підзвітна йому.

Пріоритет загального і несприйняття індивідуального, особливого можна проілюструвати, звертаючись до найдавніших західноєвропейських філософів. Якщо Демокрит і Сократ демонструють певні спроби конститування явища нестандартного, неповторного, унікального, індивідуального, то у політичній філософії Платона фактично відсутні будь-які такі спроби. Більше того, можна стверджувати, що Платон є своєрідним уособленням заперечення філософією стародавнього світу не тільки індивідуальності та свободи індивіда, а і будь-якого відхилення від норми взагалі.

Свою позицію щодо свободи окремої людини Платон пояснював недосконалістю індивіда, який не може бути самодостатнім, і для нормального існування потребує колективної опори. Природна недосконалість людини – заперука її суспільного існування, а тому особистість не може існувати поза межами певного соціуму та вільно переходить від однієї соціальної групи до іншої. Вона “прив'язана” до певного соціуму “міцними ланцюгами” чітко встановлених норм життєдіяльності. Природна недосконалість індивіда, за Платоном, спонукає кожного до усвідомлення необхідності спілкування з іншими людьми, а це є умовою виникнення держави. Зближення людей, об'єднання їх в державу Платон порівнює з багаттям, де разом краще горять багато кусків дерева. “Можливо, - стверджує Платон в своїй роботі “Держава”, - що цим зближенням, мов тертям двох кусків дерева один об одного ми примусимо спалахнути справедливість...”. Справедливість, як бачимо, не може існувати на рівні одиничного, бо кожна людина несамодостатня, а тому апріорі несправедлива. Лише спільне існування багатьох здатне породити справедливість як найвище благо. Таким найвищим сенсом існування людського є держава.

За Платоном, вся життєдіяльність особистості спрямовується виключно державними інтересами, і здійснюється не заради індивіда, а виключно заради держави та під її наглядом. Самодіяльність допускається лише тоді, коли це не суперечить загальному благу. Для подолання егоїзму людей та досягнення єдності інтересів в суспільстві, забезпечення єдності в державі, Платон вважав за необхідне здійснити комплекс радикальних заходів – скасувати сім'ю та приватну власність, ввести регламентацію різних сторін суспільного та особистого життя громадян “ідеальної” держави.

Платон – палкий прихильник так званого закритого суспільства, як виразився К. Поппер. Одночасно він запеклий прихильник жорстко регламентованого суспільного життя, оскільки вважав, що саме така модель взаємовідносин “суспільство-індивід” може дати найкращі результати для всіх і для кожного. Його ідеал – це кастове суспільство з характерною для нього заборонаю переходу з однієї касты до іншої. Платон всіма силами хоче захистити свою “ідеальну державу” від змішування класів, що складають її громадяни, від виконання громадянами одного класу обов'язків та функцій громадян іншого класу. За Платоном, справедливість – це доблесть, що не допускає можливості подібного змішування. “Втручання цих трьох каст в чужі справи, - підкреслює він, - та перехід з однієї касты до іншої – найбільша шкода для держави і з повним правом можна вважати вищим злочином”. Будь-яке відхилення від регламентації загального порядку є найбільшою несправедливістю.

Визначаючи місце особистості в системі “індивід-суспільство”, Платон вказує на “гармонію” між різними класами. Вона полягає в тому, що кожен з класів має свою функцію. Разом з тим, між господарськими роботами та виконанням вищих обов'язків – урядових та військових, які передбачають вищий інтелектуальний розвиток, явно простежується протилежність вищих та нижчих класів, їх чітка розмежованість. Така розділеність ідеальної платонівської держави компенсується їх гармонією, яка побудована на єдності її класів та громадян. Це твердження базується на походженні всіх від однієї матері – землі. Тому всі повинні бути “братями”. Однак, брати-воїни пригнічують братів-господарських працівників, як людей нижчої породи. І тільки для того, щоб вони могли виконувати свої обов'язки, необхідні для держави, а не за для них самих.

Воїни та керівники-філософи ні в якому разі не повинні змішуватись з господарськими працівниками. Навіть в зовнішніх умовах існування проявляється відокремленість класів-каст. Так, воїни повинні проживати окремо від

господарських працівників, в таборі, що розташований так аби діючи з нього, було зручно повертати до покори повсталих проти встановленого порядку господарських працівників.

Цікавим для розуміння сутності дихотомії індивідуального та колективного є платонівський аналіз динаміки формування тирана як особистості в державі з тоталітарним режимом. Платоном досить детально описана послідовність формування з морально чистої, вихованої особистості, якій притаманні чуйність, соромливість, вихованість та інші позитивні якості, тирана, котрий “якщо прагне утримати владу, повинен непомітно знищувати всіх цих (конкурентів – М.А.) поки не залишиться у нього ні друзів, ні ворогів, від яких можна було б очікувати якоїсь користі” . В процесі цього становлення величезну роль відіграє “боротьба з самим собою” і поступове заміщення в душі людини позитивних якостей негативними. Цій боротьбі найбільш сприяє, за словами Платона, підлабузництво оточуючих. Поступово негативні якості, що підживлюються цим підлабузництвом, зростають та стають сильними. “І, зрештою, – пояснює завершення цього процесу Платон, – відчувши, що в акрополісі юнацької душі немає ні наук, ні похвальних занять, ні істинних суджень, які бувають найкращими сторожами та охоронцями лише в свідомості людей боголюбивих, заволодівають ним”.

Аристотель критикує ідею Платона про необхідність надмірної єдності в державі. Різне розуміння ними природи людини стало основою розходжень. Якщо Платон трактував природу людини з точки зору того, якою вона повинна бути відповідно до ідеальних уявлень, то Аристотель виходив з реальних уявлень про людину, вбачаючи її такою, якою вона є в дійсності. Разом з тим, погляди цих двох мислителів античності збігаються в детермінації поведінки особистості суспільними процесами. Як і Платон, Аристотель вважає, що людина – це істота суспільна. Держава – є природним явищем. Людина ж за своєю природою є істота політична. А той, хто по природі своїй, а не внаслідок випадкових обставин живе поза державою, на думку мислителя, або недорозвинена в моральному сенсі істота, або надлюдина. І порівняти його можна з ізольованим пішаком на гральній дошці.

Питання індивідуальності, індивідуалізації в античній філософії набуває особливої ваги. Саме в цей час відбувається ломка установлених віками відносин рабовласництва, стародавніх суспільних зв'язків. Розпад рабовласницького суспільного укладу закономірно поставив питання про взаємини індивіда з соціумом, про природу самого індивіда. Занепад життя, яке будувалося на вікових традиціях, зумовив відокремлення індивіда від поліса.

Пролонгація поглядів Платона на пізньоантичну філософію привела до деяких змін розуміння місця людини у суспільстві. Людина пізньоантичного світу – це індивід, який почав усвідомлювати своє існування як самочинне, автономне по відношенню до зовнішнього світу. В цей час різні філософські школи (епікурейці, стоїки, скептики) стали пов'язувати індивідуальність з ідеєю самоцінності та автономності індивіда. Більше того, якщо раніше, в часи, наприклад Демокрита та Левкіппа, індивідуальне як атом сприймалося через призму загального, як органічна частина логосу, то в епоху елліністичного розвитку атом має свій внутрішній зміст. Індивідуальне тепер – не просто окремішнє, а те, що претендує на “самість” індивіда. І ця “самість” – не пасивна і залежна від загального порядку в соціумі, а навпаки, прагне власного розвитку.

Філософи давніх Греції та Риму по-різному актуалізували найважливіші сторони цього явища. Насамперед індивідуальності людини, її свободи. Разом з тим, вони лише окреслили окремі сторони даної проблеми і показали певні варіанти її розв'язання в контексті відносин “індивід-суспільство”.

Таким чином, сувора регламентація життєдіяльності індивідів, що належать до певної касты в традиційному суспільстві, протягом багатьох поколінь формує сталість та незмінність їх самосвідомості. Це, в свою чергу, формує впевненість індивіда в незмінності свого статусу та повну відсутність необхідності змін свого становища. Тобто ця сталість підтримується як би з двох боків: ззовні – нормами існування та традиціями соціальної спільноти, до якої належить індивід, та зсередини – жорстко сформованою впевненістю самого індивіда в незмінності власного статусу. А тому взаємовідносини з суспільством у конкретного індивіда теж двоякі: з одного боку – це відносини колективізму, взаємопідтримки, спільності інтересів всередині соціальної спільноти, до якої належить індивід, з іншого боку – це несприйняття, ворожість, відштовхуюча опозиція до інших спільнот.